

MARIA ŚWIĄTKIEWICZ-MOŚNY

RODZINA JAKO ELEMENT DEFINIOWANIA SIEBIE*

WPROWADZENIE

Rodzina jest miejscem budowania tożsamości. Argumentację potwierdzającą tę tezę można prowadzić z różnych perspektyw w zależności od przyjętej definicji tożsamości. Dzieci rodząc się i dorastając w rodzinie w trakcie procesów socjalizacji i wychowania uczą się ról społecznych i nabywają cech, które stanowią o ich tożsamości. Inna linia argumentacji może prowadzić w kierunku psychologii rozwojowej i tworzenia się tożsamości – rodzina jest tą grupą, która najsilniej oddziałuje na jednostkę. Socjalizacja pierwotna, a w szczególności istotni inni kształtują formy uczestnictwa społecznego, role społeczne oraz zręby osobowości. Mimo że coraz częściej w dobie płynnej (po)nowoczesności mówi się o zmianie roli rodziny, jej struktury czy funkcji pozostaje ona ważnym punktem odniesienia. Cristina Hardyment pisze: „paradoks naszych czasów polega na tym, że im bardziej jesteśmy zdolni do życia jako niezależne jednostki, tym ważniejsze są dla nas rodzinne korzenie. Rodzina nawet nieformalna, jest wysoko cenionym źródłem tożsamości”¹. Dzieje się tak dlatego, że „(w Polsce) starsze pokolenie nadal przekazuje młodym całą historię rodzinną i wiąże ją ze środowiskiem lokalnym, z regio-

Dr MARIA ŚWIĄTKIEWICZ-MOŚNY – adiunkt w Zakładzie Socjologii Komunikowania Społecznego w Instytucie Socjologii UJ; e-mail: maria.swiatkiewicz-mosny@uj.edu.pl

* Badania prezentowane w artykule są finansowane przez Narodowe Centrum Nauki w ramach grantu nr 4603/B/H03/2011/40.

¹ *Rodzina*, przeł. K. Bober, Warszawa: Wyd. Prószyński i S-ka 1999, s. 51.

nem oraz narodem”². Międzypokoleniowa transmisja wartości, norm i celów życia leży u podstaw konstruowania tożsamości.

Warto zwrócić uwagę również na to, że przez fakt urodzenia się w konkretnej rodzinie otrzymujemy jej tożsamość – wyrażona jest ona na przykład w nazwisku czy w obywatelstwie. Na „tabliczkach”, które wiszą nad noworodkowymi łóżeczkami czy inkubatorami w szpitalach, jest podana pierwsza, najbardziej oczywista tożsamość – informacja o płci dziecka (wynikająca z cech biologicznych) i właśnie nazwisku matki (cecha nadana). Fakt urodzenia się w danej rodzinie wiąże się również z obywatelstwem, czyli, w dużym uproszczeniu, przypisaniem do określonego państwa. Kolejny trop prowadzi do tożsamości narodowej i roli, jaką rodzina odgrywa w budowaniu i podtrzymywaniu tej tożsamości. Istnieje bogata literatura, nie tylko socjologiczna, zgłębiająca tę relację³. Więziom rodzinnym towarzyszy proces identyfikacji także z taką grupą, jaką jest naród. Rodzina pozostaje zobowiązana do przekazywania kultury narodowej⁴.

Celem artykułu jest próba odtworzenia miejsca r o d z i n y w konstrukcie t o ż s a m o ś ć. Rodzina jest tutaj ujmowana przede wszystkim poprzez role społeczne (np. rola matki/ojca, córki/syna, wnuczki/wnuka). Analiza badań własnych pozwoli uzyskać odpowiedź na pytania: Jak często respondenci, odpowiadając na pytanie k i m j e s t e ś?, definiują siebie poprzez odgrywane w rodzinie role społeczne? Czy rodzina kojarzy się badanym z tożsamością?

1. DEFINIOWANIE TOŻSAMOŚCI

Definiowanie tożsamości to trudne zadanie ze względu na wielość definicji i perspektyw teoretycznych. Uproszczenia nie zawsze dają zadowalający efekt. Jednak nie ma tu też miejsca na rozbudowane porównawcze analizy samego pojęcia. Proponuję przyjrzenie się tożsamości, sięgając do tradycji teoretycznych, do których odwołują się wykorzystane w prezentowanych badaniach narzędzia. Odpowiedzi na pytanie o mechanizmy konstruowania tożsamości

² L. D y c z e w s k i, *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, Lubin: TN KUL 2003, s. 124.

³ T e n ż e, *Trwałość i zmienność kultury polskiej*, Lublin: Wojewódzki Dom Kultury 2002.

⁴ Por. J a n P a w e ł II, *List do rodzin*, Częstochowa: Biblioteka Niedzieli 1994.

szukałam za pomocą Testu Dwudziestu Stwierdzeń i testu asocjacji. Pierwszy z nich wywodzi się z interakcjonizmu symbolicznego, a dokładniej ze szkoły Iowa. Test asocjacji wykorzystywany jest do badania społecznych reprezentacji.

Test Dwudziestu Stwierdzeń został zaprezentowany przez Manforda Kuhna i Thomasa Mc Partlanda⁵, przedstawicieli szkoły Iowa znanej z dążenia do przełożenia koncepcji G. H. Meada na język bardziej metodologiczny, możliwy do zoperacjonalizowania. Wielokrotnie wykorzystywany w różnych kontekstach (np. etnicznym, wielokulturowym czy genderowym), opierał się na założeniu, że koncepcja siebie może być wyrażona w języku i zakomunikowana, bo ma naturę symboliczną.

Tożsamość dla interakcjonistów była pojęciem istotnym, gdyż wchodziła w zakres podstawowego konceptu: jaźni. Najogólniej mówiąc jest odpowiedzią na pytanie: „kim jestem?”, jest „oszacowaniem nas przez nas samych i innych”⁶, „dokonuje się przez nazwanie”⁷. Tożsamości są zorganizowane w hierarchie uwydatnień i istotności, stanowią odpowiedź na poszczególne sytuacje, działając jak filtry selekcjonujące percepcję⁸. Takie myślenie o tożsamości odnajdujemy między innymi w pracach Sheldona Strykera. Tożsamości jako części jaźni pełnią ważną rolę w relacji między jednostką a strukturą społeczną, gdyż są „oznaczeniami, jakie ludzie czynią wobec samych siebie w odniesieniu do swego umiejscowienia w strukturach społecznych i do ról, jakie odgrywają dzięki temu umiejscowieniu”⁹. Struktury społeczne narzucają społeczne ramy zachowań, jednak tożsamości są tymi, które decydują o sposobie odegrania roli. Zdaniem Strykera tożsamości są hierarchicznie zorganizowane i od stopnia jednoznaczności kontekstu społecznego zależy, czy zostaną uwydatnione (zgodnie m.in. z zasadami: im mniejsze naciski strukturalne i im większa niejednoznaczność, tym większe prawdopodobieństwo uwydatnienia więcej niż jednej tożsamości). Stryker sformułował wiele twierdzeń dotyczących tożsamości, zarówno w relacji ze strukturą społeczną, jak i wyborem ról. Wysokie miejsce danej tożsamości

⁵ M. K u h n, T. M c P a r t l a n d, *An empirical investigation of self-attributions*, „American Sociological Review” 19(1954), s. 68-76.

⁶ A. S t r a u s s, *Mirrors and Masks*, „The Sociological Press” 1969, s. 9.

⁷ N. N. F o o t e, *Identification as the Basis for a Theory of Motivation*, „American Journal of Sociology” 50(1951), s. 17 – cyt za: Z. B o k s z a ń s k i, *Tożsamość, interakcja, grupa*, Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego 1989, s. 111.

⁸ J. H. T u r n e r, *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa: PWN 2012, s. 435.

⁹ Tamże, s. 437.

w hierarchii zależy od tego, jak bardzo jednostka angażuje się w nią. To zaangażowanie wynika między innymi z pozytywnych ocen innych, zgodności oczekiwań ze strony innych, rozległości sieci jednostek, od których dana osoba uzależnia tożsamość. Tożsamość w tym kontekście jest zatem ważnym elementem porządkującym interakcje.

Drugie użyte w prezentowanych badaniach narzędzie to test asocjacji, który jest wykorzystywany w budowaniu reprezentacji społecznych. Teoria Reprezentacji Społecznych jest rozwijana od lat 70. XX wieku przez S. Moscovicię, W. Wagnera, A.S de Rosę i wielu innych. Podstawowym jej założeniem jest teza o konstruowaniu rzeczywistości – „jesteśmy aktywnymi uczestnikami rzeczywistości społecznej, co oznacza, że odbieramy ją przez pryzmat naszej wiedzy i przekonań oraz poddajemy modyfikacjom zgodnym z podzielanymi przez nas przekonaniem na temat rządzących nią praw. Tym samym konstruujemy świat dla nas zrozumiały i bezpieczny”¹⁰. Bezpieczeństwo i „zrozumiałość” świata zapewniają nam społeczne reprezentacje, definiowane jako „zespół myśli i uczyć wyrażanych w jawnych i werbalnych zachowaniach aktorów, który konstytuuje obiekt dla grupy społecznej”¹¹. Powstają one w procesie komunikacji (szeroko rozumianego dyskursu) na dwóch płaszczyznach. Pierwsza z nich to zakorzenienie (*anchoring*), czyli „umieszczenie nieznanego zjawiska w znanym zbiorze kategorii”¹², druga to objektywizacja (*objectification*) rozumiana jako sprowadzenie abstrakcji do ich przedstawień¹³. Powstałe w ten sposób nowe reprezentacje stają się częścią świata życia grupy, nowym elementem jej tożsamości.

Breakweel proponuje integrację Teorii Reprezentacji Społecznych (TRS) i Teorii Tożsamości Społecznej (SIT). TRS opisuje, w jaki sposób ludzie konstruują swój model interpretacji świata, który z kolei w procesie komunikacji interpersonalnej staje się elementem reprezentacji społecznych. SIT wiąże tożsamość z członkostwem w grupie. Społeczna tożsamość jest zbiorem indywidualnych opisów siebie, wynikających z postrzeganego członkostwa

¹⁰ C. Trutkowski, *Teoria społecznych reprezentacji i jej zastosowania*, w: *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Marody, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2007, s. 375.

¹¹ W. Wagner, W. G. Duveen, R. Farr, S. Jovchelovitch, F. Lorenzi-Cioldi, I. Markova, D. Rose, *Theory of methodof social representations*, „Asian Journal of Social Psychology” 2(1999), s. 96.

¹² Trutkowski, *Teoria...*, s. 388.

¹³ Tamże.

w grupach¹⁴. Tożsamość społeczna to „ta część indywidualnej struktury ja, która wypływa z własnej przynależności do grupy społecznej oraz z subiektywnej wartości i emocjonalnego znaczenia tej przynależności”¹⁵. Obok tożsamości społecznej Tajfel wymienia również tożsamość osobistą, która jest dowodem odrębności jednostki, jej wyróżnikiem spośród innych.

Tożsamość jest konstruowana w ciągu życia. Każda jednostka dąży do zdobycia pozytywnej tożsamości społecznej, co dzieje się w trakcie rozmaitych porównań do innych grup. Sformułowane przez Tajfela prawa kategoryzacji mówią o różnicach w postrzeganiu swojej grupy i grupy obcej. Nawet w wypadku grup minimalnych (wyróżnionych ze względu na niezna czące cechy) członkowie grup obcych postrzegani są jako bardziej do siebie podobni, przy porównaniach są traktowani całościowo oraz oceniani negatywnie. Z kolei członkowie grupy własnej są postrzegani jako zróżnicowani i odrębni, a przede wszystkim oceniani pozytywnie. Motywacje i potrzeby (potrzeba pozytywnej tożsamości społecznej) wyjaśniają grupową i międzygrupową dynamikę. Interes grupowy wpływa na społeczne reprezentacje, które z kolei oddziałują na zachowania społeczne członków grupy. Tożsamość społeczna natomiast wpływa na zaangażowanie jednostek w proces tworzenia reprezentacji, ich akceptację i wykorzystanie¹⁶.

Tożsamość rozumiana zarówno w odniesieniu do ja (tożsamość indywidualna), jak i do członkostwa w grupie (tożsamość społeczna), składa się z wielu cech, które uporządkowane są hierarchicznie. Zadaniem tego tekstu jest wyłowienie tych cech, zarówno z definicji tożsamości, jak i z jej treści.

W społecznej biografii jednostki socjalizacja pierwotna jest najważniejsza. Dla procesu powstawania tożsamości podstawowe są więzi rodzinne (nie tylko dziecko-rodzice, ale również te między rodzeństwem), które są partykularne, unikalne, emocjonalne, niepowtarzalne i niezastępowalne. „Tożsamość, która powstaje w relacji między dzieckiem i rodzicem, jest unikalna, silnie na-

¹⁴ J. T u r n e r, P. O a k e s, *The significance of the social identity concept for social psychology with reference to individualism, interactionism and social influence*, „British Journal of Social Psychology” 25(3) (1986), s. 237–252.

¹⁵ H. T a j f e l, *Social stereotypes and social groups*, w: *Intergrup behaviour*, red. J.C. Turner, H. Giles, Chicago: University of Chicago Press 1981, s. 255.

¹⁶ Por. A.S. de R o s a, *Reality changes faster than research: National and Supranational Identity in Social representation of the European Community in the Context of Changes in International Relations*, w: *Changing European Identities: Social Psychological Analyses of Social Change*, eds. G.M. Breakwell, E. Lyons, Oxford: Butterworth-Heinemann 1996, s. 381-402.

cechowana emocjami i relatywnie niezastępowalna”¹⁷. Co więcej, należy podkreślić również procesualny charakter tej relacji: proces tworzenia się tożsamości, jej dojrzewania i stabilizowania.

Zakładam, że ważność rodziny w procesie tworzenia tożsamości i poszukiwania odpowiedzi na pytanie „kim jestem” znajdzie swoje odzwierciedlenie w konstruowanych definicjach tożsamości. Pytania, jakie stawiam, dotyczą miejsca rodziny w definicji tożsamości, a dokładniej: jak często młodzi ludzie, odpowiadając na pytanie „kim jesteś?” odwołują się do więzi rodzinnych i ról społecznych odgrywanych w ramach rodziny i które z tych ról wymieniają.

2. METODOLOGIA BADAŃ

Prezentowane wyniki są częścią projektu badawczego, dotyczącego konstruowania nowych tożsamości w warunkach globalizacji. Zderzające się, zgodnie z predykcją Castellsa, trendy globalizacyjne i tożsamościowe powodują odrodzenie ruchów narodowych i etnicznych. Tożsamość jest pojęciem popularnym, dyskutowanym przez naukowców, polityków i wszystkich, którzy pozostając w sferze oddziaływania mediów nie mogą pozostać obojętni na tożsamościowy dyskurs. Prezentowane badania dotyczą procesu konstruowania tożsamości oraz dyskursu tożsamościowego. Są realizowane na Śląsku, a precyzyjniej w województwach śląskim, dolnośląskim i opolskim. Śląsk jest zatem zdefiniowany bardzo szeroko i bez wyraźnego odwołania się do jego etnicznych i kulturowych granic. Przyjęto założenie, że miejsce, z jego społeczno-kulturową tkanką, będzie zmienną wpływającą na sposób definiowania siebie. Do badań wybrano celowo dziewięć miejscowości charakteryzujących się najwyższym¹⁸ (Gorzów Śląski, Rydułtowy, Strzelce Opolskie, Zawadzkie) bądź najniższym (Bierutów, Lubin, Łazy, Gródków, Żmigród) odsetkiem osób, które zadeklarowały narodowość inną, niż polska, w Narodowym Spisie Powszechnym w 2002 roku. Badania prowadzono od

¹⁷ A. J. Weigert, R. Hastings, *Identity Loss, Family and Social Change*, „American Journal of Sociology”, vol. 82, no 6 (May 1977).

¹⁸ Do badań zostały wybrane miejscowości liczące do 20 000 mieszkańców, na terenie których znajduje się liceum ogólnokształcące. Miejscowości zostały uszeregowane ze względu na odsetek osób deklarujących narodowość inną niż polska. Następnie poproszono dyrektorów szkół o zgodę na przeprowadzenie badań. W wypadku odmowy prośbę kierowano do szkół z kolejnych miejscowości na liście.

maja 2012 do marca 2013 roku w liceach ogólnokształcących w wymienionych miastach.

Uczniowie szkół średnich są, zgodnie z koncepcją Eriksona, w okresie tzw. późnej adolescencji, której charakterystyczną cechą jest intensywne poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: „kim jestem?”. „Kończy się beзуżyteczność wielorakich identyfikacji i zaczyna formować tożsamości”¹⁹.

Zapytano uczniów o skojarzenia z wyrazem tożsamość („proszę zapisać pierwszych 20 skojarzeń z wyrazem tożsamość”) oraz poproszono w wypełnienie Testu Dwudziestu Stwierdzeń („proszę dokończyć zdanie rozpoczynając od *jestem*”). Zebrano testy od 605 uczniów. Tabela 1. pokazuje cechy demograficzne respondentów.

Tabela 1. Cechy demograficzne respondentów według płci i miasta, w którym chodzą do liceum

Odsetek	Miasto	Kobiety	Mężczyźni
Niski odsetek osób deklarujących niepolską narodowość w NSP 2002	Bierutów	36	14
	Łazy	30	53
	Lubin	53	26
	Gródków	30	18
	Żmigród	32	35
Wysoki odsetek osób deklarujących niepolską narodowość w NSP 2002	Strzelce Opolskie	31	22
	Gorzów Śląski	35	31
	Rydułtowy	86	30
	Zawadzkie	35	8
Razem:		368	237

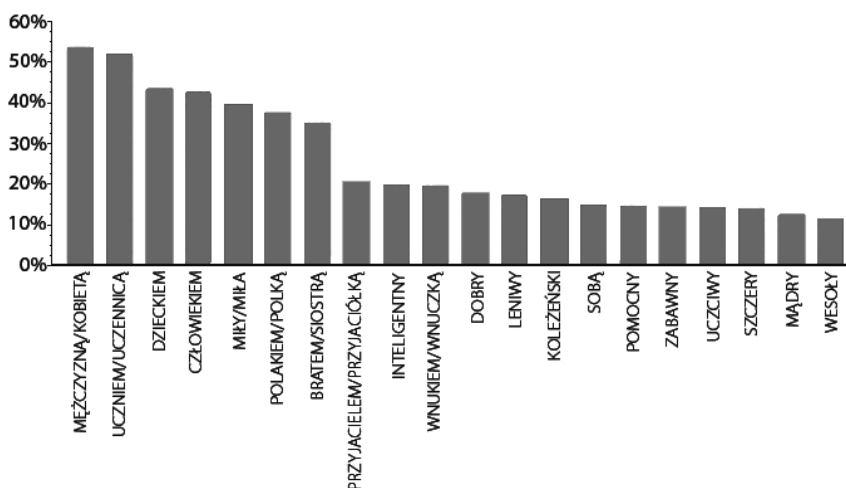
Źródło: badania własne

Średnia wieku w badanej grupie to 17 lat. Dane zostały zebrane i analizowane za pomocą programu QdaMiner i WordStat.

¹⁹ K. E r i k s o n, *Tożsamość a cykl życia*, Poznań: Wyd. Zys i S-ka 2004, s. 110.

3. JESTEM ... MIŁY

Pierwszym etapem analizy było zbudowanie list frekwencyjnych, czyli zestawienie częstości występowania poszczególnych słów sprowadzonych do formy podstawowej. Wprowadzono modyfikację w wypadku wyrazów dotyczących płci – zliczono łącznie wyrazy: [jestem] kobietą, mężczyzną. Podobnie w wypadku odpowiedzi [jestem] córką, synem (na infografice występuje wyraz dzieckiem) oraz bratem/siostrą. Zastosowano ten zabieg, aby nie zaburzać wyników ze względu na cechy próby, w szczególności liczbę badanych kobiet i mężczyzn.

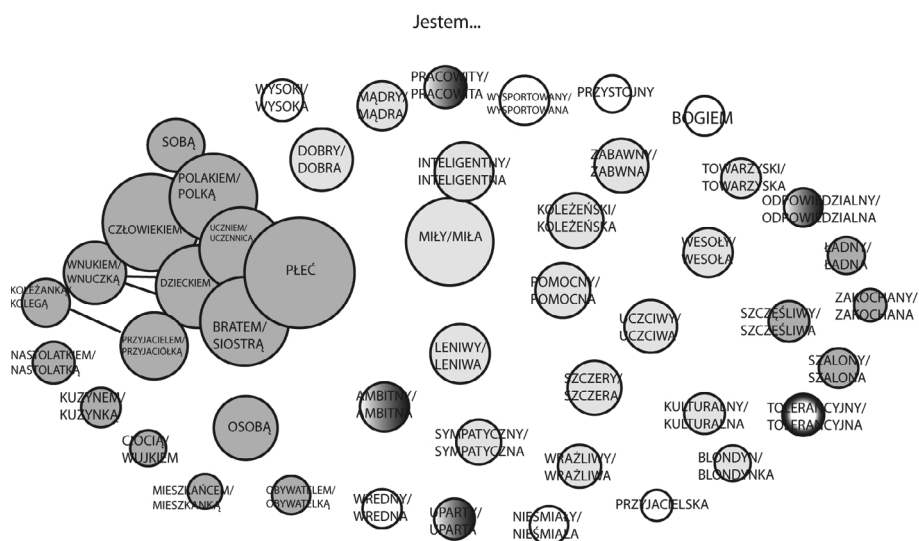
Wykres 1. Występowania słów-kluczy w odpowiedzi na pytanie: „Kim jesteś?”

Źródło: opracowanie własne na podstawie zebranych danych. Wykres przedstawia 20 najczęściej wymienianych wyrazów.

Badani licealiści (wykres 1.) najczęściej określali się poprzez płeć: 66,1% kobiet i 36,6% mężczyzn. Na drugim miejscu są wyrazy związane ze szkołą (jestem uczniem/uczennicą). 57,9% licealistów określiło się jako „córka” i 30,2% jako syn.

Kolejna grupa wyrazów związana z rodziną jest na siódmym miejscu: 46,7% licealistów określiło się jako siostra, a 18,6% jako brat. 26,6% badanych uczennic opisało się jako wnuczka, a 9,7% uczniów – wnuk.

Prezentowana mapa współwystępowania słów (infografika 1) pozwala na wyróżnienie dwóch zasadniczych sposobów definiowania siebie. Wyraźnie widoczny jest model związany z więziami społecznymi, przede wszystkim z rodzinnymi (występują tu określenia takie, jak m.in. dzieckiem, bratem/siostrą, ale też uczennicą/uczniem, Polką/iem). Drugi, bardziej rozproszony, to model osobowościowy – jestem miła/y, inteligentna/y, pomocna/y itd.

Infografika 1. Mapa odpowiedzi na pytanie: Kim jesteś?

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań. Mapa opracowana w programie QdaMinner

Analiza częstości współwystępowania wyrazów (mierzona za pomocą indeksu Jaccarda) pokazuje, że badani uczniowie tożsamość wiążą raczej z cechami indywidualnymi, raczej tożsamością indywidualną niż społeczną. Zatem „model osobowościowy” definiowania siebie jest częstszy niż „model rodzinny”.

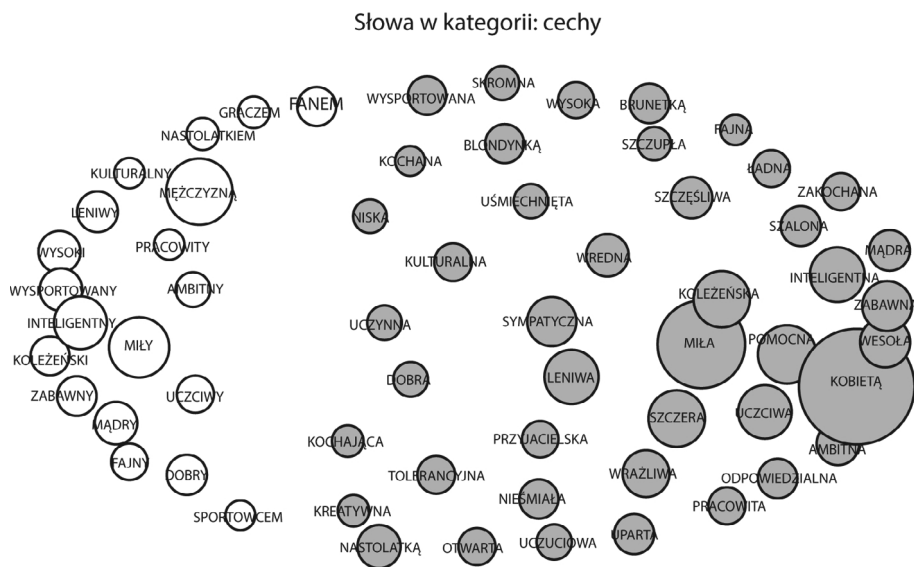
cechy pozytywne **role rodzinne**

cechy biologiczne człowiekiem stan psychiczny **cechy negatywne szkoła**
zakorzenie w przestrzeni **pleć** **hobby** **więzi** **inne** **religia** **bogiem** **imię**

Infografika 2. Częstość występowania kategorii kodowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie uzyskanych wyników badań. Dane zostały pogrupowane i przedstawione w tzw. chmurze. Odpowiedzi zostały przedstawione od najczęściej występujących (na częstość występowania wskazuje również wielkość i grubość liter)

Drugim etapem analizy było zbudowanie kategorii kodowych, które pozwoliłyby uporządkować uzyskane odpowiedzi. Wyróżniono następujące kategorie: cechy pozytywne (np. [jestem] miły, sympatyczny), cechy negatywne (np. [jestem] leniwy, nudny), cechy biologiczne (cechy dotyczące ciała, np. [jestem] wysoki, gruby, chudy), pleć, więzi rodzinne (role społeczne odgrywane w rodzinie, np. odpowiedzi [jestem] córką, synem, bratem, siostrą, wnuczką, wnukiem), więzi inne (np. [jestem] przyjacielem, koleżanką), stan ducha (stan psychiczny, emocje, np. [jestem] zakochana, szczęśliwa), szkoła (np. [jestem] uczniem, uczennicą licealist-ą/ką, absolwent-em/ką gimnazjum, przyszłym studentem, przewodnicząc-ym/ą klasy, najlepsz-y/a z matematyki), religia (np. [jestem] wierzący, religijny, chrześcijaninem, ateistą), hobby ([jestem] tancerzem, koszykarzem, mołem książkowym), zakorzenie w przestrzeni (np. [jestem] Polakiem/Polką, Europejczykiem/Europejką, Ślązakiem/Ślązaczka, mieszkańcem/nką miasta). Częstość występowania kategorii kodowych prezentuje infografika 3.

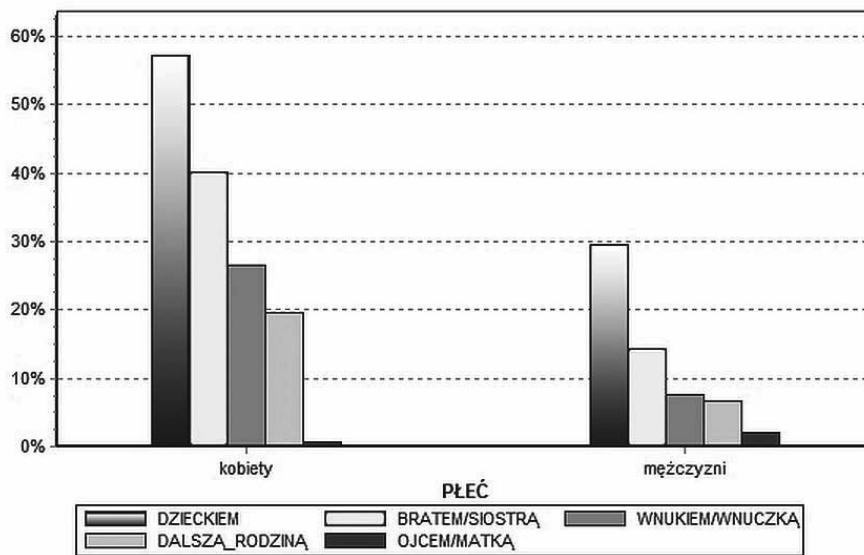
Infografika 3. Mapa słów opisujących tożsamość indywidualną licealistów

Źródło: opracowanie własne na podstawie zebranych danych. Infografika przedstawia współwystępowanie słów w kategoriach: cechy pozytywne i negatywne. W im większe koło wpisana jest dana cecha, tym częściej jest ona wymieniana przez badanych. Im bliżej siebie narysowane są poszczególne cechy, tym częściej występują one razem.

Odpowiedzi na pytanie „kim jesteś” koncentrują się wokół tożsamości indywidualnej. Uczniowie, definiując siebie, odwołują się przede wszystkim do cech charakteru, zdecydowanie częściej pozytywnych (np. 44,3% kobiet i 33% mężczyzn określiło siebie za pomocą słowa miły/a) niż negatywnych (najczęściej wskazywaną wadą jest lenistwo). Infografika 4. przedstawia współwystępowanie (mierzone za pomocą indeksu Jaccarda) słów w kategoriach cech: pozytywne i negatywne, cech biologicznych, stanu ducha oraz płci. Widoczne są dwa klastry: zielony – męski i czerwony kobiecy. Badane licealistki używały większej liczby słów, żeby opisać siebie. Interesujące są również wpisane cechy oraz ich częstość występowania. Kobiety najczęściej opisywały siebie jako miła i uczynna, a mężczyźni jako miły i inteligentny.

Obok „modelu osobowościowego” drugim sposobem definiowania siebie jest odwołanie się do ról społecznych, przede wszystkim rodzinnych (por. infografika 2.). Najważniejszą (bo najczęściej wymienianą) relacją jest

związek między rodzicami i dziećmi, następnie relacje między rodzeństwem i relacje z dziadkami. Ilustruje to wykres 2.

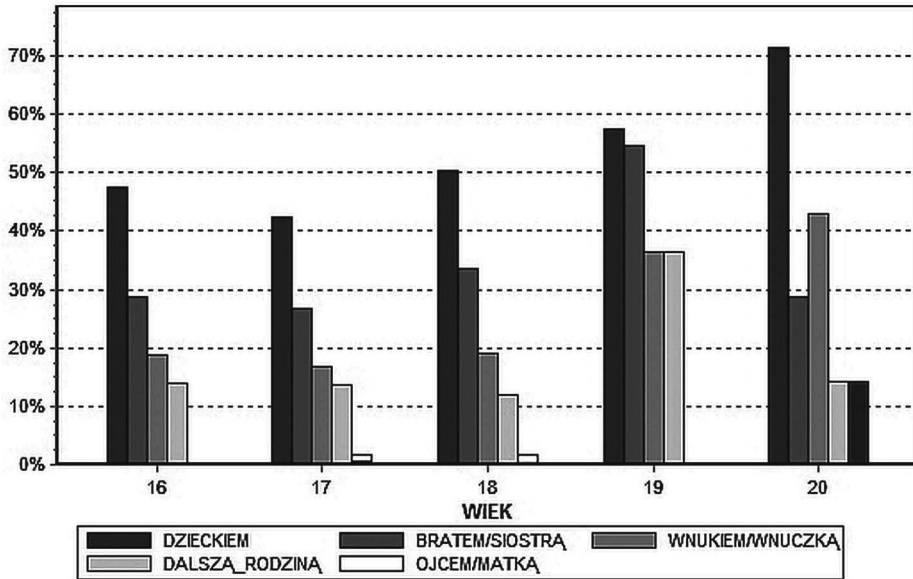
Wykres 2. Częstość występowania autoopisów związanych z rodziną w relacji do płci

Źródło: badania własne. Procenty nie sumują się do 100, gdyż możliwe było udzielenie więcej niż jednej odpowiedzi.

Mimo że pozycja słów opisujących relacje rodzinne na listach frekwencyjnych jest bardzo wysoka, zastanawia fakt, że nie każdy licealista opisał się poprzez role rodzinne. Być może wpływ na to miał fakt miejsca i czasu prowadzenia badań. Szkoła, klasa, lekcja powodowały, że autoopis uczeń/uczenica był bardziej uwytatniony, zgodnie z przytaczaną koncepcją Strykera. Warto też dodać, że zdecydowanie częściej role rodzinne występowały w odpowiedziach kobiet niż mężczyzn.

Gdyby ważność danego skojarzenia mierzyć kolejnością notowanych skojarzeń, to rodzina nie otrzymałaby etykiety „najważniejsza wartość”. Najwyżej notowane (na 1 i 2 miejscu) role rodzinne są tylko w 58 testach (podczas, gdy ponad 110 licealistów na pierwszym miejscu pisze: jestem człowiekiem). Można wnioskować, że role rodzinne nie funkcjonują jako najważniejszy element opisu siebie.

Zmienną, która miała wpływ na udzielane odpowiedzi był wiek licealistów (por. wykres 2.), im starszy uczeń, tym częściej wymieniał role rodzinne. Można zaryzykować stwierdzenie, że wraz z wiekiem rośnie świadome przywiązanie do rodziny. W grupie 17-latków 42,5% wymieniło swoją relację z rodzicami, wśród 18-latków ponad 50%, a wśród 20-latków ponad 70%.

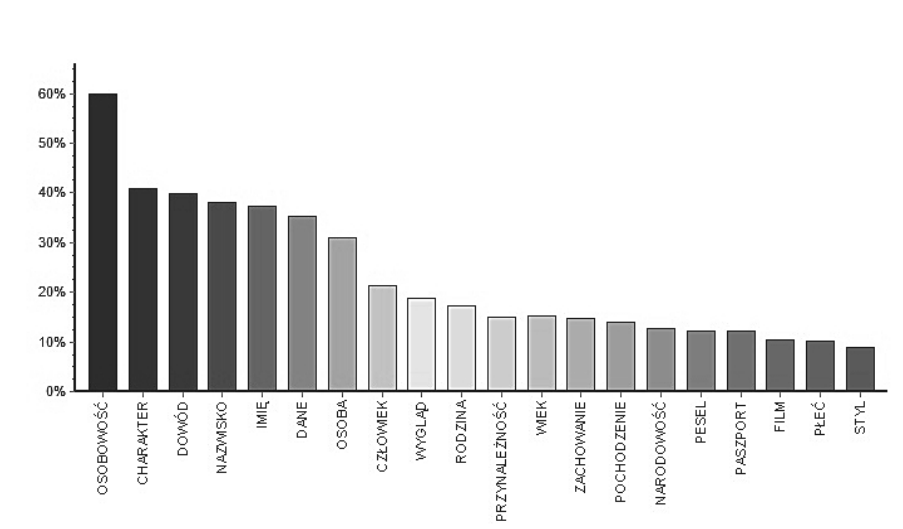

Wykres 3. Odpowiedzi na pytanie: „Kim jesteś?” w kategorii role rodzinne w relacji z wiekiem

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych. Wykres pokazuje, jaki odsetek badanych licealistów (z podziałem na wiek) określił siebie poprzez relacje rodzinne. Kategoria: „dalszą rodziną” oznacza autodefinicję [jestem] cicią, wujkiem, kuzynem, kuzynką; „dzieckiem” –[jestem] synem, córką,

TOŻSAMOŚĆ TO.... OSOBOWOŚĆ

Licealiści zostali również poproszeni o wypisanie 20 skojarzeń z wyrazem tożsamość. Podobnie, jak w przypadku TST, zostały opracowane listy frekwencyjne.

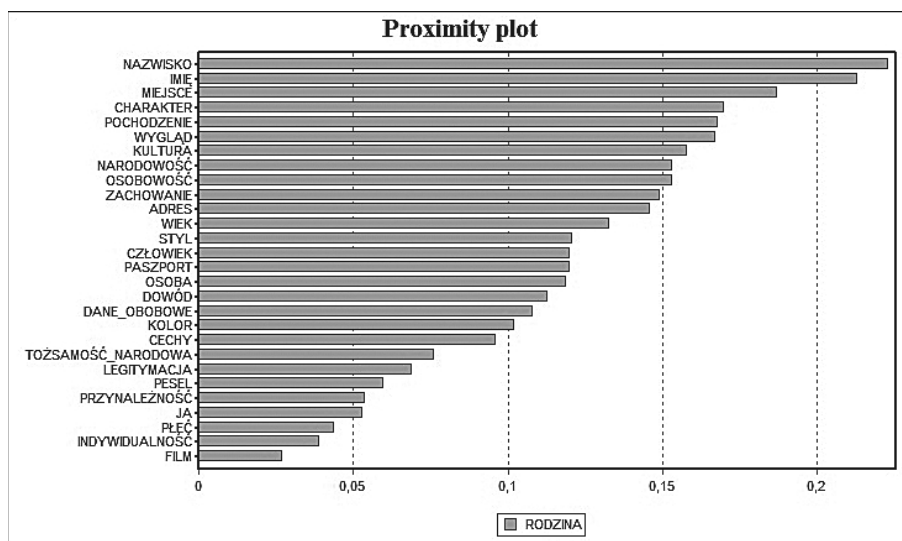

Wykres 4. Skojarzenia z wyrazem tożsamość

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych. Wykres przedstawia 20 najczęstszych skojarzeń w ujęciu procentowym (jaki procent badanych licealistów wpisał na listę skojarzeń dany wyraz).

Najczęstszym skojarzeniem z pojęciem tożsamość jest „osobowość” (59,8% respondentów udzieliło takiej odpowiedzi) i „charakter” (40,8% licealistów wpisało takie skojarzenie). Koresponduje to ze sposobem opisywania siebie. Badani uczniowie są spójni, definiując tożsamość jako osobowość, cechy charakteru i definiując siebie za pomocą cech indywidualnych, osobowościowych, cech charakteru. 17,2% respondentów tożsamość kojarzy się z rodziną.

Technika analizy *proximity plot* (wykres 5.) pokazuje, że wymieniana przez badanych „rodzina” współwystępuje z „nazwiskiem”, „imieniem”, „miejsmem”, „pochodzeniem”, „adresem”. Interpretacja tych danych pozwala stwierdzić bliskość semantyczną wymienianych pojęć.

Wykres 5. Skojarzzenia z wyrazem tożsamość. *Proximity plot* dla kategorii rodzina

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych. *Proximity plot* pokazuje współwystępowanie wybranej kategorii z innymi.

Współwystępowanie wymienionych kategorii pozwoli na wyróżnienie „rodzinnej definicji tożsamości”, która obejmowałaby takie słowa kluczowe, jak rodzina, imię, nazwisko, nazwisko rodowe, geny, pochodzenie, adres, imiona rodziców, miasto rodzinne, drzewo genealogiczne, wychowanie.

PODSUMOWANIE

Prezentowane badania dotyczą społecznych reprezentacji tożsamości oraz zawartości tego pojęcia. Badani licealiści, konstruując definicję tożsamości, rozumieli ją raczej w kontekście indywidualnym. Podobnie definiując siebie sięgali do cech osobowościowych. Tożsamość jest zatem raczej tożsamością indywidualną, na którą składają się głównie cechy charakteru czy wyglądu zewnętrznego. Obok osobowościowego modelu definiowania tożsamości, wyróżniono również model rodzinny, w którym dominującym wzorem autodefinicji są role rodzinne (opisywanie siebie poprzez role społeczne pełnione przede wszystkim w rodzinie nuklearnej).

Społeczne reprezentacje tożsamości również koncentrują się wokół dwóch jąder (*core*)²⁰ – pierwsze związane z osobowością i charakterem, drugie – „rodzinne” ogniskujące się wokół rodziny, imienia, nazwiska czy pochodzenia.

Współczesna kultura promuje (po)nowoczesne wzory osobowości, które w dużej mierze oparte są na indywidualizmie, samorealizacji, relatywizmie, niezależności czy optymizmie²¹. Refleksyjnie konstruowana tożsamość ma cechy indywidualne, jest niezależna i zrelatywizowana względem różnych sytuacji²². Czasami wydaje się, że w zatomizowanym społeczeństwie nie ma miejsca na silniejsze i trwałe więzi społeczne, dlatego nierzadko wieści się schyłek rodziny i zastąpienie jej alternatywnymi formami życia rodzinnego²³. Potwierdzeniem tej tezy są z pewnością zestawienia GUS²⁴, z których wynika, że spada liczba zawieranych małżeństw, rośnie liczba rozwodów, maleje też dzietność. Jednak badania społeczne²⁵ pokazują, że rodzina jest dla Polaków niezmiennie najważniejszą wartością. Respondenci CBOS deklarują też, że jest ona niezbędna do szczęścia. Najbardziej pożądanym modelem rodziny jest małżeństwo z dziećmi (55%) i duża wielopokoleniowa rodzina (29%).

Stawiam zatem konkluzję, że miejsce rodziny w tożsamościowym konstrukcie jest istotne i ważne, a nawet tak oczywiste, że nie zawsze do końca uświadomione i nazwane. Badani licealiści opisując siebie wskazywali na role społeczne i więzi, które ich łączą z rodziną, a konstruując definicję tożsamości wymieniali rodzinę jako jedną ze składowych tego pojęcia.

²⁰ Zob. T r u t k o w s k i, *Teoria społecznych reprezentacji...*

²¹ Por. Z. B a u m a n, *Tożsamość. Rozmowy Z. Baumana z B. Vecchim*, Gdańsk: GWP 2002; A. G i d d e n s, *Nowoczesność i tożsamość, „ja” i społeczeństwo w epoce późnej ponowoczesności*, Warszawa: PWN 2010.

²² Por. G i d d e n s, *Nowoczesność i tożsamość...*

²³ Por. K. S l a n y, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2002; *Zagadnienia małżeństwa i rodziny w perspektywie feministyczno-genderowej*, red. K. Slany, Kraków: Wyd. UJ 2013.

²⁴ „Rocznik Statystyczny” 2012, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/rs_rocznik_demograficzny_2012.pdf

²⁵ Por. *Rodzina – jej współczesne znaczenie i rozumienie*, Komunikat z badań, CBOS, BS/33/2013, marzec 2013.

BIBLIOGRAFIA

- B a u m a n Z., Tożsamość. Rozmowy Z. Baumana z B. Vecchim, Gdańsk: Wyd. GWP 2002.
- B o k s z a ń s k i Z., Tożsamość interakcja grupa, Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego 1989.
- H a r d y m e n t C., Rodzina, przeł. K. Bober, Warszawa: Wyd. Prószyński i S-ka 1999.
- D y c z e w s k i L., Rodzina twórcą i przekazicielem kultury, Lublin: TN KUL 2003.
- D y c z e w s k i L., Trwałość i zmienność kultury polskiej, Lublin: Wojewódzki Dom Kultury 2002.
- G i d d e n s A., Nowoczesność i tożsamość, „ja” i społeczeństwo w epoce późnej ponowoczesności, Warszawa: PWN 2010.
- F o o t e N. N., Identification as the Basis for a Theory of Motivation, “American Journal of Sociology”, 50/1951.
- J a n P a w e ł II, List do rodzin, Częstochowa, Biblioteka Niedzieli 1994.
- K u h n M., McP a r t l a n d T., An empirical investigation of self-attributed, “American Sociological Review” 19(1954), s. 68-76.
- S l a n y K., Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2002.
- S t r a u s A., Mirrors and Masks, The Sociological Press, 1969.
- T u r n e r J., O a k e s P., The significance of the social identity concept for social psychology with reference to individualism, interactionism and social influence, “British Journal of Social Psychology” 25(3) (1986), s. 237-252.
- T a j f e l H., Social stereotypes and social groups, w: Intergrup behaviour, red. J.C. Turner, H. Giles, Chicago: University of Chicago Press 1981, s. 144-167.
- R o s a A.S. de, Reality changes faster than research: National and Supranational Identity in Social representation of the European Community in the Context of Changes in International Relations, w: Changing European Identities: Social Psychological Analyses of Social Change, eds. G.M. Breakwell, E. Lyons, Oxford: Butterworth-Heinemann 1996, s. 381-402.
- T u r n e r J. H., Struktura teorii socjologicznej, Warszawa: PWN 2012.
- T r u t k o w s k i C., Teoria społecznych reprezentacji i jej zastosowania. w: Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku, red. M. Marody, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2007.
- W a g n e r W., D u v e e n W. G., F a r r R., J o v c h e l o v i t c h S., L o r e n z i - C i o l d i F., M a r k o v a I., R o s e D., Theory of method of social representations, “Asian Journal of Social Psychology” 2(1999), s. 95-125.
- W e i g e r t A. J., H a s t i n g s R., Identity Loss, Family and Social Change, “American Journal of Sociology”, vol. 82, no 6 (May 1977).
- Zagadnienia małżeństwa i rodziny w perspektywie feministyczno-genderowej, red. K. Slany, Kraków: Wyd. UJ 2013.

FAMILY AS A COMPONENT OF IDENTITY

S u m m a r y

Family and identity are notions which often appear together. Talking about identity, we underline the role of previous socialisation in the family for the sake of constructing the picture of oneself. In turn, talking about family, we do not forget the roles which are bases to autodescriptions.

The presented text relates to the understanding of identity by secondary school youth and is based on the results of TST and the association test (of the notion identity).

Two models of defining oneself have been distinguished. The former is related to family bonds, whereas the latter – with personality traits. Women defined themselves in the context of family bonds and roles more often than men.

Słowa kluczowe: rodzina, tożsamość, definiowanie siebie, społeczne reprezentacje.

Key words: family, identity, construction of self, social representation theory.